

שכבה זו אינה שבעת-רצון מן המשטר הרי שמעמדה של ההתאגדות המדינית מוטל בספק אולי לא-פחות משלומם של אלה מאזרחיה אשר אינם מוותרים על זכותם הטבעית למתוח בקורת.

הוצאת-מאגנס הגישה את הספר בצורה מדינית ומדויקת. תירגומו של וירשובסקי ממוגן סגנון פילוסופי של עברית מודרנית יחד עם צורת-משפט הנראית לעתים עתיקה, וזאת על-מנת לשמור על טעמו של המקור הלא-טיני. הבאתם התכופה של רוב המונחים הלאטיניים ככתבם בגוף הספר מקרבת את הטרמינולוגיה המקורית של שפינוזה להבנת הקורא, וכך אין הוא עלול לטעות בבואו להשוות את המונח המקורי עם האינטרפרטציה של התרגום, שמצויים בה לפרקים גיואנסים שונים כפי מה שהענין מחייב. יש לקוות כי הוצאת ספרו האחרון של שפינוזה, שאותו לא הספיק לסיים, "מאמר מדיני", תמשך המשך — המשך הולם — למפעלם של ההוצאה והמתרגם.

א. ב. ע.

על המונדניה

אחת ממימרותיו הידועות ביותר של הגל היא זו האומרת שהפילוסופיה מתגלה רק לאחר שהגיעה המציאות לגמר תהליך התפתחותה: "רק בעת בשלותה של המציאות מופיע האידיאלי ומנגיד עצמו לריאלי". כל פילוסופיה היא השתקפות של המציאות שכבר עברה ובטלה מן העולם, והדוגמה שמביא הגל היא הפילוסופיה המדינית של אפלטון, שהתגבשה רק כאשר היתה כבר הפוליס היוונית בתהליך ירידתה ההיסטורית.

דברים דומים לאלה ניתן לומר אף על חיי בורו של דאנטי בזכותה של המונארכיה האוניברסלית. כאשר כותב דאנטי את חיבורו, בשנת 1310 לערך, כדי לצדד בזכותו של הקיסר היינריך השביעי בפולמוס נגד האפיפיורות, הרי הוא עושה זאת בתקופה שראתה כבר ששים שנה קודם-לכן את תמונתו המוחלטת של הנסיך ההוהנשטאופי של פרידריך השני להקים קיסרות אוניברסלית. היינריך השביעי צריך להילחם לא רק

אך חייבת היא להיות כפופה לשלטון המדיני, ואין ביכולתה, כפי שאין גם ביכולת השלטון, למנוע מכל אדם ואדם לפרש את יסודות האמונה כפי רוחו.

לא רק החוק האלוהי חייב להעניק חופש לכל איש ואיש תחת לשעבדו, גם שלום המדינה וסמכות רשויותיה צפויים לסכנה חמורה משעה שגוטלים מן הפרט את חופש הדיבור והבעת הדעה. בנקודה זו מפתח שפינוזה את השקפתו על המעבר מן המצב הטבעי לאמנה החברתית, על זכותו של האדם, שהיא פרי כוחו, ועל חירותו, שהיא במדינה הדמוקרטית, פרי של הסכם. שיעבוד מדיני השולל את זכויותיו וחירותו של האדם שולל בכך את עצם טבעו האנושי ומפקיע את האמנה החברתית מיסודה. לדעת שפינוזה רק ההיקבעות על-פי התבונה, ולא האגואיזם של הפרט, היא שעשויה לשמש יסוד לאמנה החברתית. האדם נוהג על-פי הטבע לא משום שכן עלה בגורלו והטבע רע הוא אלא מאחר שבסדר הראציונלי כוחו הטבעי הופך להיות זכותו המדינית. מסקנתו של שפינוזה היא כי במדינה החפשית, "רשאי כל אדם גם לחשוב מה שהוא רוצה גם להגיד מה שהוא חושב".

ב"מאמר תיאולוגי-מדיני" מתגלה לפנינו שפינוזה כמניח יסוד הן לראציונליזם האי-רופי הן לבקורת-המקרא המודרנית, שהגיעה לעיקר פיתוחה במאה התשע-עשרה. הוצאת הספר בתרגום העברי עשויה לעורר בקורא הירהור בדבר אקטואליותם של רעיונות ישנים החוזרים ונפגשים במציאות חדשה. השלטון הגרוע, על-פי שפינוזה, הוא זה המעורר בלב ההמון את ההיפעלזיות, את הפחד והתקה, ואינו שולט בהם בדרך של עידוד חופש-הדיבור ופיתוח התבוניות המורחבת ביסודו. הגבלת חופש-ההבעה אינה עשויה שתפגע בגנבים אלא דווקא באלה שחושבים ואשר יש להם מה לומר, ואם

* ברוך שפינוזה: מאמר תיאולוגי-מדיני; תירגם והוסיף הערות: ת. וירשובסקי; הוצאת ספרים ע"ש מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ב; כ 260 עמ'.

בהכרתה אלא מאוחדות בידיו של אלוהים, והוא, והוא בלבד, ישפוט את הקיסר במידה שעבר הלז על מצוות הדת.

אך ככל שמאבקה זה מתנהל בצמוד לעקרונות הנוצריים, ברור הוא כי הטענה הקיסרית טומנת בחובה גרעין של תפיסת-עולם חילונית המחלצת את התחום הפוליטי מפי-קוח דתי-כנסייתי-ערפי ותובעת למדינה ריבונית ממשית ובלתי-מוגבלת. ואכן, במדינות הלאומיות-השושלתיות החדשות, כגון צרפת ואנגליה, התפתחו הדברים בכיוון זה, ועיר-גיו של מאקיאבלי ב„הנסיך“ על „המדינה החדשה“ מכוונים ליצור חילוני זה שהש-תהרר מסייגים דתיים-מוסריים ומעמיד עצמו במרכז הבריאה.

דאנטי עצמו עוד רחוק מאד מאנציפציה זו של המדינה מן התחום המוסרי, ותכליתה של המונארכיה האוניברסלית שלו אינה במימוש עצמה במישור הכוח אלא בהטחת התכליות של חיים אנושיים תבוניים ומוסריים, שבהם מובטח שלום ובטחון לכל. אך כבר בחיבור זה עצמו מביא השילוב של מחשבה דתית נוצרית עם הרמאניזם השואב מן האוניברסליות הקלאסית את דאנטי לידי פסיקת הלכות שאינן יכולות לעלות בקנה אחד עם האורתודוקסיה הנוצרית: כך אומר דאנטי כי תקופת שלטונו של אוגוסטוס קיסר הפאגאני היתה תקופת השלווה העילאית של ההיסטוריה (ע' 87); ובמקום אחר הוא טוען כי עובדת צליבתו של ישו מעידה על לגיטימיות השלטון הרומי (שדאנטי רואה את האימפריה המדיאבאלית כממשית). ההוכחה לכך היא שלולא היה השלטון הרומי חוקי והולם את רצון האל לא היה ישו יכול להיות נדון ועונש על חטאי האנושות, שכן „העונש אין פירושו סתם עונש על עוול, אלא עונש המוטל על עושה העוולה מידי מי שנתונה לו סמכות שיפוטית להעניש“ (ע' 120).

בשחררו את השלטון המדיני מפניפותו המוסדית לכנסיה קובע דאנטי בפירושו כי ממלכת הכנסיה איננה, כמאמרו של ישו, מן העולם הזה. בכך הוא עומד על מפתח ימי הביניים מכאן והרנסאנס מכאן, ואכן אין לך עדות טובה לסיומה של מחשבת ימי

נגד האפיפיורות ובני-ברית מקריים ואינ-טרנסנטיים שלה, אלא כבר נגד גרעינה של המדינה הלאומית-הריכוזית הצרפתית, המתגבשת באישיותו של פיליפ הרביעי („היה פה“): כי לחלום האימפריה האוניברסלית שמה קץ לא האפיפיורות עצמה אלא המדינה הלאומית-השושלתית הצרפתית.

יש בכך משום אירוניה היסטורית דקה שחמש-מאות שנה לאחר-מכן ינסה מאציני לר-אות בדאנטי לא הוגה הצמוד עדיין לעקרונות המדיאבלי של אימפריה אוניברסלית אלא את מבשרה של הלאומיות האיטלקית. אלא שכאן, כמו בנקודות רבות אחרות, הוציאה הלאומיות את ההיסטוריה מידי פשוטה, משל היית אומר כי כיסופי גאולה של שבת צבי הם אקדמה לציונות המדינית של הרצל.

כי עם כל שרוצה דאנטי לשחרר את השלטון החילוני-מדיני מאפוטרופוסותה המוסדית של הכנסיה, הרי השקפת-עולמו מבוססת על אותם עקרונות שעליהם ביססו תומאס אקווינס ויוחנן איש-סולסבורי את הפילוסופיה המדינית האפיפיורית שלהם: ראשית, שהעולם כולו נתפס כעדה נוצרית אחת; שנית, שהשלטון המדיני, אף אם הוא מופעל עליידי אנשים חילוניים, תכליתו נגזרת מן הטיליאולוגיה הקוסמית של החוק הטבעי, שהוא יוצא-חלציו של החוק האלוהי. בלשון פחות סכולאסטית: שגם למדינה יש תכליות שהן מתחום הדת.

המאבק בין הקיסרות לאפיפיורות לא היה מאבק בין שלטון חילוני לשלטון דתי, אלא מאבק על פירוש משמעותה המוסדית של העובדה כי החברה האירופית היא בראש-ראשונה נוצרית. אם טענה האפיפיורות כי אין לממש תכליות אלו אלא במידה שתהיה סאנקציה חוק-פוליטית (כלור-מר: אפיפיורית) על השלטון הפוליטי, טענה הגירסה הקיסרית כי בהתאם לתורת שתי החברות של גלסיוס אין שתי החברות (= הרשויות), החילונית והדתית, נוגעות אשה

* דאנטי אליגיירי: על המונארכיה; תירגום מרומית וצירף מבוא והערות: ח. מרחביה; מוסד ביאליק, ירושלים, 1962; 172 עמ'.

את החוקרים, את האמנים ואת המשוררים, את היחידים היוצרים? שמה ייעשה הכל ביונס' בלבד כדוגמת אמריקה?" (ע' 167).

האמביואלנטיות שבה ניתן להתייחס היום אל הגותו של בורקהארט מועלית היטב בקטע זה. שיש כאן ראייה חדה, אפשר אפיי לו נבואית, על כך אין לחלוק. שראה בורק הארט הרבה ממה שלא חזו האופטימיסטים הנאיביים של המאה ה"ט, גם על כך לא יחלוק איש כמדומה; ושברגעי ייאוש מן ה"גלייכשאלטונג" של התרבות החמרית בהברת-השפע ניתן למצוא נחמת-מעט אצל בורקהארט — על כך תעיד חזרתו של בורקהארט לאופנה האינטלקטואלית. אפייני הוא הדבר שמה שחוזר להיות היום מקובל משל בורקהארט אינן יצירותיו על הרנסאנס האיטלקי או על דורו של קונסטיטיוטוס הגדול — חיבורים מקיפים ושיטי תיים, אם גם לא תמיד בעלי דיסציפלינה בקרתית — אלא דווקא הרצאותיו הקטורות, עות, הדגות באופן כללי באספקטים השונים של ההיסטוריה ואשר מהם משתמעת פסיו מיותו השמרנית — אם לא הריאקציונית — של אריסטוקרטיה הרוח הבאולאי לגבי העולם שלאחר 1789.

כי אם העולם של ימיו מדאיג כל-כך את בורקהארט, ברי זה מחמת שנראה לו כי הנכס היקר ביותר של ההיסטוריה האנושית, התרבות האירופית, עומד בפני סכנת חדר לון, בחינת הסכנה שאימה על תרבות רומי עם פלישת הברברים, אלא שהברברים הם הפעם — אם לנקוט את לשונו של טוינבי — ה"פרולטריון הפנימי", לא ה"חיצוני". בורקהארט מכיר בכך שכל נטיונותיה של הריסטורציה שלאחר 1815 למחוק את רישור מה של המהפכה הצרפתית הם נטיונות-שווא, שכן מצטמצמים הם בתחום הפוליטי, ואילו הפוסטולאט האמיתי של המהפכה הוא בכך שהיא הכניסה מימד חדש לעולם התרבות — מימד השוויון שאינו ניתן לרידור קציה על המישור הפוליטי בלבד אלא סופו שהוא חודר לכל התחומים (ע' 159).

דומיננטיות זו של התחום התרבותי בפירור שה של ההיסטוריה היא, כמובן, אבן-הפינה

הביניים יותר ממחשבתו של דאנטי, שכולה טבועה בחותמה של הסכולאסטיקה אך הגותה חותרת אל הופים חדשים.

מתרגמו של הספר לעברית, ח. מרחביה, הסיף לו מבוא מקיף על דאנטי האישי ועל חיבורו. הלמדנות והבקיאות המופלגת שהושקעו בכתיבתו של מבוא זה יעזרו ללא ספק לקורא העברי, שאולי אינו מצוי בסבכי המדיניות וההגות של מוצאי ימי-הביניים, למצוא את דרכו בשביליו הנפתלים של חיבור זה, ויאפשרו לו לקשר את דאנטי בעל "המונרכיה" אל מחברה (הידוע מעט יותר) של "הקומדיה האלוהית".

עיוני בורקהארט

אם סבור עדיין מישוהו כי המאה ה"ט היתה מאה לאופטימיזם, אמונה באוטומאטיות הקידמה ובהגשמת תכליותיה של הציביליזציה האירופית, מוטב לו שיטריח עצמו אצל בורקהארט. עד-מהרה יווכח לדעת עד כמה מוטעית הכללה זו ועד כמה מלאת ייאוש ופסימיות היא הגותו של הוגה זה, שקשה לסווגו בקטיגוריות המקובלות של ההגות ההיסטורית: לפי עדותו-הוא אין הוא פילוסוף של ההיסטוריה, ולפי קניי המידה של ההיסטוריה הבקרתית, זו שיצאה מבית-מדרשו של ראנקה, אין הוא אולי היסטוריון כלל.

כך כותב בורקהארט בשלהי מרס 1873: "היצירה הרוחנית בתחומי האמנות והמדע צריכה לטרוח הרבה, כדי שלא תידלדל עד לדרגת ענף גרידא של צבירת הממון בכר-כים, כדי שלא תהא תלויה בפרסומת ובפומ"בי, וכדי שלא תסתחף במהומה הכללית. היא תהיה זקוקה למידה רבה של התאמצות ושל סיגוף, כדי שעשייתה תוסיף להיות עצמאית — זו מסקנתו בשעה שאנו משווים נגד עינינו את יחסי היצירה באמנות ובמדע אל העתונות והאמית, אל התחבורה הקוסמופוליטית ואל התערובות העולמיות. ועל כל אלה יש להוסיף עוד את גסיסתו של הפאטריוטיזם המקומי על מעלותיו וחסרונותיו והתמעטותו הגדולה אפילו של היסוד הלאומי... מי יעמיד לנו מכאן ואילך